

УДК 159.9:61

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.6/08>**Мозгова Г.П.**

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Руденко Л.М.

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Співак Л.М.

Бердянський державний педагогічний університет

УВАГА ТА ЇЇ ПОРУШЕННЯ В КОНТЕКСТІ НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНОЇ ТА БІОСОЦІАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ: АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

Стаття присвячена питанню уваги та її порушень у контексті нейропсихологічної та біосоціальних моделей в розрізі аналізу публікацій. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що проблеми з увагою є поширеним явищем. Все це призвело до появи вагомих досліджень з даного питання.

У роботі досліджено напрацювання вченого М. Саїфа. Проаналізовано його статтю «Клінічна ефективність протоколів нервового зворотного зв'язку в лікуванні синдрому дефіциту уваги/гіперактивності (СДУГ): систематичний огляд». Розглянуто погляд автора на біосоціальну та нейропсихологічну модель. Визначено вплив саморегуляції на покращення уваги.

Описано працю вченої М. Федоренко «Психодіагностика та психокорекція синдрому гіперактивності у дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю»; розглянуто її погляд на біосоціальну модель, в тому числі її твердження, що чинниками порушення уваги є алкоголізм батьків дитини, психічні розлади у батьків, наявність кримінального оточення.

Охарактеризовано працю В. Левченко «Соціально-психологічні засади зниження проявів гіпердинамічного синдрому у дітей шкільного віку». Визначено, що основними чинниками покращення уваги є набуття дитиною нового емоційного досвіду, формування навичок самоконтролю, регуляція рухової активності.

Звернено увагу на працю Б. Ткача «Нейропсихологічний підхід до розуміння синдрому дефіциту уваги з гіперактивністю: етіологія, діагностика, корекція». Розглянуто його ставлення до нейропсихологічної моделі; проаналізовано думку дослідника, що порушення уваги виявляються у спадковому аспекті тим, що рідні людини можуть мати проблеми з увагою та дисципліною, проблеми з успішністю під час навчання.

Висвітлено нейропсихологічну модель, яку дослідник О. Яцків підтримує у праці «Нейропсихологічний підхід у діяльності практичного психолога дошкільного навчального закладу». Згідно з нею, увага формується внаслідок організації мозкових процесів у психіці, що відбуваються у головному мозку від стовбурових до підкоркових утворень. Як наслідок, якщо субстрат є незрілим, то увага буде на низькому рівні.

Ключові слова: синдромом дефіциту уваги із гіперактивністю, біосоціальна модель, нейропсихологічна модель, підхід, порушення уваги, нейропсихологія, нейрофізіологія, поведінкові порушення, корекція.

Постановка проблеми. Сьогодні питанню уваги приділено досить вагоме значення. Безпосередньо це обумовлено тим, що увага впливає на всі аспекти діяльності людини. Зокрема, людина, яка має дефіцит уваги, не може повноцінно навчатися, працювати, самореалізовуватися. Причиною цього є те, що такій людині складно зосередитися та виконувати покладені на неї функції.

Тлумачення уваги як процесу пов'язане з тим, що будь-яка діяльність, котра супроводжується спрямованістю та зосередженістю на ній уваги людини, розгортається у часі, має початок і кінець. Виникає питання про синхронізацію уваги з діяльністю, оскільки своєчасна активізація уваги, яка співпадає з початком діяльності і навіть випереджає її, є обов'язковою умовою для ефективної реалізації цілей особистості [3, с. 21].

Розглядаючи увагу як постійну властивість особистості, треба врахувати те, що такі особистісні утворення, як мотиви, цінності, ідеали, еталони, цілі – спрямовують і регулюють увагу людини, наповнюючи її особистісним змістом. Увага залежить від властивостей особистості, в той же час є базовою властивістю, котра впливає на розвиток інших властивостей особистості, що виявляються у діяльності та взаємостосунках між людьми [5, с. 44].

Саме тому важливо дослідити питання уваги та її порушення через призму останніх наукових публікацій. Це дозволить визначити основні аспекти вияву уваги та її порушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності уваги та її порушень у контексті нейропсихологічної та біосоціальної моделей на основі аналізу публікацій вивчалось такими вітчизняними дослідниками, як: В. Левченко, Б. Ткач, М. Федоренко, О. Яцковий та ін. Також можна виокремити праці зарубіжного дослідника М. Саїфа. Вони вказують на те, що увага пов'язана з іншими аспектами розвитку людини, зокрема, соціальними та біологічними, крім того, робота мозку теж впливає на увагу людини.

Метою статті є розкриття сутності уваги та її порушень в контексті нейропсихологічної та біосоціальної моделей через призму аналізу останніх тематичних публікацій.

Виклад основного матеріалу. Нині питання порушення уваги набуло досить високої значущості у наукових дослідженнях. Це безпосередньо зумовлено тим, що увага відіграє важливу роль у розвитку людини та її самореалізації. Розуміння психологічних процесів уваги, уважності та спостережливості необхідне кожній людині, незалежно від віку і професійної спеціалізації. У сучасній психології феномени уваги поділяють на об'єктивні і суб'єктивні явища, котрі супроводжують акт уваги [2, с. 18].

Об'єктивні вияви уваги простежуються на різних рівнях психічної активності:

- на рівні поведінки – поза уваги, специфічна міміка, жести, повороти і нахили голови;
- на рівні моторики – це макро- і мікрорухи м'язів тіла та кінцівок, установлювальні рухи органів чуття на об'єкті уваги – очей і т. ін.;
- на нейрофізіологічному рівні – активація специфічних відділів головного мозку, стан серцево-судинної системи, особливості дихання [6, с. 205].
- До суб'єктивних виявів, які супроводжують акт уваги, належать:

- формальні характеристики когнітивного складу свідомості (ясність – невиразність, чіткість – розмитість, жвавість – нерухомість);

- характеристики змісту афективної сфери (зацікавленість – відсутність інтересу, здивування – байдужість і т. ін.);

- характеристики змісту вольової сфери (напруження зусиль – відсутність напруження, активність – пасивність і т. ін.) [7, с. 128].

Феномен уваги в регуляції поведінки й діяльності людини забезпечує такі ефекти, як пильнування, отримання знань, збільшення продуктивності та якості діяльності. У той же час увага, може бути в якості дезорганізатора діяльності. Прикладом може слугувати руйнування навички при надмірній увазі під час діяльності, смислове перенасичення, котре виникає при надмірній зоровій та слуховій фіксації на слові [8, с. 1].

У зв'язку із цим, неухважність не завжди розцінюється як негативне явище, а слугує запобіжником, котрий захищає свідомість від інформаційного перевантаження. Особливо це актуально у наш час стрімкого розвитку інформаційних технологій з тотальним засиллям засобів масової інформації та їх постійним тиском на свідомість людини [1, с. 6].

Людина, яка не може сконцентруватися, неважно виконує вказівки, постійно переключає свою увагу з одного об'єкта на інший, не може повноцінно здійснювати покладені на неї функції. Саме тому зростання значущості цього питання та поява різних моделей дослідження призводять до розвитку наукового бачення окресленої проблеми.

Зокрема, можна виокремити науковий доробок вченого М. Саїфа. У своїй статті «Клінічна ефективність протоколів нервового зворотного зв'язку в лікуванні синдрому дефіциту уваги/гіперактивності (СДУГ): систематичний огляд» він наголошує на тому, що в аспекті нейропсихологічної моделі ефективним є підхід нейрозворотного зв'язку [12, с. 120]. Згідно з цією моделлю використання різних потужностей частот дозволяє визначити наявність чи відсутність порушення уваги, оскільки відображення – це основа функціонування людського мозку.

Крім того, М. Саїф звертає увагу на біосоціальну модель, згідно з якою основним підходом є біологічний зворотній зв'язок. Як наслідок, увага покращується шляхом збільшення ефективності саморегуляції, що забезпечується за допомогою оцінювання фізіологічних сигналів під час тренування. Водночас саме тренування є взаємодією людини та комп'ютера. До прикладу, здійснюється

оцінювання людського мозку, що відображається на екрані комп'ютерного пристрою і, одночасно із цим, здійснюється аналіз візуального зворотного зв'язку.

Тренування передбачає виконання людиною певних розумових завдань під час її дослідження. Як наслідок, дослідник фіксує, що людина починає менше відволікатися та її гіперактивність зменшується, вона стає більш зосередженою, поставлені завдання виконуються швидше. Тобто дослідник спостерігає позитивний вплив застосування біосоціальної моделі.

В. Канг з колегами [13] дають опис нейропсихологічної моделі уваги, вказуючи на модульність та багатовекторність зв'язків окремих елементів у її будові між собою. Зокрема вони вказують, що кодування одного стимулу може заважати кодуванню інших стимулів. Цей ефект інтерференції вони позначають терміном «когнітивне маскування» і пояснюють його періодичним латеральним гальмуванням між нейронами асоціативної кори. Окрім того вони вказують на зв'язок явища когнітивного маскування із загальним рівнем збудження та впливом гальмівних процесів у головному мозку. Таким чином вони вказують на вагомий внесок балансу у нейродинамічних процесах, тобто співвідношення активаційних та гальмівних процесів на загальний рівень уваги.

Дослідниця М. Федоренко у праці «Психодіагностика та психокорекція синдрому гіперактивності у дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю» концентрується на біосоціальній моделі вивчення порушення уваги [10, с. 66]. На її думку, на формування уваги у людини значний вплив має не лише її біологічна частина, але й соціальна. Так, оточення людини ще з дитячого віку здатне впливати на концентрацію уваги дитини, особливо, якщо це родина дитини. Наприклад, психологічна атмосфера у родині та стиль виховання призводять до того, що у дитини формується своєрідна структура психіки. Зокрема, сварки та конфлікти в родині, непорозуміння, прояви жорстокості негативно впливають на уважність, спричиняють порушення уваги у дитини. Водночас позитивний психологічний мікроклімат у родині, мотивуючі методи виховання, яскраві емоції, дозволяють формувати увагу у дитини потрібного рівня.

Щодо біологічних чинників формування уваги, М. Федоренко визначає такі, як: алкоголізм у батьків дитини, психічні розлади у батьків, наявність кримінального оточення. Важливим аспектом, на її думку, є матеріальне благополуччя родини, оскільки це може бути пов'язано із можливостями

розвитку дитини. Крім того, якщо дитина перебувала у закладах, що пов'язані із утриманням та тривалим проживанням дитини, наприклад, інтернат чи дитячий будинок, то увага дитини теж піддається негативному впливу.

Також вчена зауважує, що, якщо дитина має порушення пам'яті, то це може негативно вплинути також на її родину. Адже можливими наслідками є побутові конфлікти, сварки, завищені вимоги до дитини. Часто, порівнюючи дитину із іншими дітьми, що не мають порушень уваги, батьки несвідомо впливають на установку, яка пов'язана із тим, що увага дитини завжди буде розсіяна або несконцентрована.

Також дослідниця визначає такий фактор як органічне ураження центральної нервової системи, що може бути не у всіх дітей та дорослих. Тобто М. Федоренко основними чинниками визначає як спадкові, так і соціальні. Крім того, вона впевнена, що близько 2-3 чинників є біологічними та формуються на початку життя дитини, а вже інші – є соціальними і формуються уже в старшому віці.

Дослідниця В. Левченко у праці «Соціально-психологічні засади зниження проявів гіпердинамічного синдрому у дітей шкільного віку» теж звертає на роль соціальних чинників у формуванні уваги дитини [4, с. 172]. У межах її бачення біосоціальної моделі, негативні стимули здатні погіршувати стан уваги дитини. Такими стимулами вона називає докори дитині та звинувачення її у чомусь, замість похвали чи спроб допомогти у вирішенні певного питання. Тому дослідниця наголошує на потребі у психолого-корекційній роботі з родиною.

Зокрема, на її думку, увагу можна розвивати шляхом набуття дитиною нового емоційного досвіду, формування навичок самоконтролю, зниження рухової активності. Тут ефективними можуть бути методи, які пов'язані зі зростанням рівня контакту дитини із рідними та створенням певного емоційного поля у комунікації родини.

Проте В. Левченко констатує той факт, що складно дотримуватися вимог, оскільки батьки досить чутливо ставляться до настроїв дитини. Тож батьки мають працювати із увагою дитини поступово, не здійснюючи різких змін видів діяльності чи активностей. Має відбуватися закріплення навичок уваги, що відбувається шляхом належного виховання та створення життєвих умов.

Дослідник Б. Ткач у праці «Нейропсихологічний підхід до розуміння синдрому дефіциту уваги з гіперактивністю: етіологія, діагностика,

корекція» дотримується думки, що увага та її порушення можна описати з допомогою нейропсихологічної моделі [9, с. 293]. Першочергово він вказує, що розвиток уваги є спадково зумовленим та залежить від перебігу вагітності. На його думку, порушення уваги виявляються у спадковому аспекті тим, що рідні людини можуть мати проблеми з увагою та дисципліною, проблеми з успішністю під час навчання. Нерідко рідні людини не наголошують на такому або ж спрацьовує захисний механізм, що полягає у забутті проблемних аспектів. Рідні можуть мати також нав'язливі думки чи тривожність, концентрацію на певних ритуалах, тики.

Б. Ткач зазначає, що увага та її порушення можуть залежати від перебігу вагітності. Зокрема, токсикоз, гестоз, загроза переривання вагітності, пологи раніше чи пізніше терміну, гіпоксія плоду, внутрішньоутробні інфекції є чинниками, що можуть впливати на порушення уваги. Крім того, на погіршення уваги можуть впливати також такі чинники як родова травма чи вживання матер'ю під час вагітності психоактивних речовин. Також можна зазначити, що зміни у структурі мозку теж здатні впливати на стан уваги. У його дослідженнях виявлено, що згідно з нейропсихологічною моделлю, не існує гену, який би відповідав за порушення уваги, оскільки структурно-функціональна система моральної поведінки виключає такий ген. Саме тому він наголошує, що порушення уваги або ж дефіцит уваги виявляються як відсутність уміння слідкувати за деталями, допущення дрібних помилок, забування речей, проблема утримання уваги тривалий період, часті відволікання, недотримання організації роботи, недотримання інструкцій, уникнення інтелектуальної роботи, забудькуватість, відволікання на зовнішні фактори.

Дослідник О. Яцків у праці «Нейропсихологічний підхід у діяльності практичного психолога дошкільного навчального закладу» теж дотримується нейропсихологічного підходу [11, с. 594] Згідно з ним, увага формується внаслідок організації мозкових процесів у психіці, що відбуваються у головному мозку від стовбурових до підкоркових утворень. Як наслідок, якщо субстрат є незрілим, то увага буде на низькому рівні. Саме тому вчений визначає низку аспектів впливу мозкових процесів на увагу (рис. 1).

При цьому вчений зазначає, що увагу складно розвинути без затребуваності зовнішнього світу. Так, якщо оточення ставить вимоги до розвитку уваги, то людина буде розвивати увагу, щоб дотримуватися поставлених завдань. Коли такі вимоги відсутні, то психогенез гальмується та сповільнюється, що негативно впливає на стан уваги у людини. Також увага може погіршуватися через деформації у мозку.

Висновки. Отже, проведене дослідження дозволило виявити, що публікації вітчизняних та зарубіжних дослідників ґрунтовно розкривають питання нейропсихіологічної та біосоціальної моделей розвитку уваги та її порушень. Згідно з науковими працями, чинниками порушення уваги може бути спадковість, зокрема: наявність порушень уваги у рідних; ускладнений перебіг вагітності та пологів, як-от, токсикоз, гіпоксія, передчасні пологи чи їх затримка; порушення у роботі мозку, наприклад, дезорганізація мозкової роботи. При цьому вчені наголошують на тому, що ген уваги відсутній, що спонукає до більш детального дослідження цього питання. Крім того, варто зауважити, оскільки структурно-функціональна система моральної поведінки виключає такий ген, то не можна говорити про можливість регулювати наявність чи відсутність порушень уваги у людини.

Рис. 1. Аспекти впливу мозкових процесів на увагу

Список літератури:

1. Бояршинова К. Розлад із дефіцитом уваги та гіперактивністю у дітей та молоді. Клінічна настанова, заснована на доказах. Київ: Науково-дослідний інститут психіатрії МОЗ України, 2019. 66 с.
2. Бруннер Є. Увага, пов'язана з уявою та пам'яттю. *Психологічні науки*. 2016. Вип. 6. С. 18-23.
3. Зливков В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ: Педагогічна думка, 2016. 219 с.
4. Левченко В. Соціально-психологічні засади зниження проявів гіпердинамічного синдрому у дітей шкільного віку. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наук. праць СНУ ім. В. Даля*. 2013. № 1(30). С. 172-179.
5. Поліщук Н. Біопсихосоціальна модель допомоги: основні принципи діагностики та лікування. *Психоневрологія та нейропсихіатрія*. 2020. Вип. 6. С. 43-47.
6. Савченко Т. Сутність уваги, уважливості і спостережливості як індивідуальних рис особистості. *Актуальні питання психології*. 2020. Вип. 10. С. 205-209.
7. Савченко Т. Системна організація уваги і загальні принципи її корекції як засіб оптимізації навчальної та професійної діяльності. *Теоретико-методологічні засади соціалізації особистості*. 2021. Вип. 1. С. 126-136.
8. Ступницька С. Біопсихосоціальна модель функціонування та обмеження життєдіяльності та здоров'я. Львів: Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського, 2020. 11 с.
9. Ткач Б. Нейропсихологічний підхід до розуміння синдрому дефіциту уваги з гіперактивністю: етіологія, діагностика, корекція. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Вип. 21. С. 293-303.
10. Федоренко М. Психодіагностика та психокорекція синдрому гіперактивності у дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2015. 285 с.
11. Яцків О. Нейропсихологічний підхід у діяльності практичного психолога дошкільного навчального закладу. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка*. 2016. 31. С. 594-606.
12. Saif M. Clinical efficacy of neurofeedback protocols in treatment of Attention Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD): A systematic review. *Psychiatry Research: Neuroimaging*. 2023. Vol. 335. 117-123 p.
13. Kang W, Pineda S., Rahman S., Voigt K., Malvaso A. Inhibitory Control Development: A Network Neuroscience Perspective. *Front Psychol*. 2022 Oct 10;13:651547. doi: 10.3389/fpsyg.2022.651547

Mozgova G.P., Rudenko L.M., Spivak L.M. ATTENTION AND ITS DISORDERS IN THE CONTEXT OF NEUROPSYCHOLOGICAL AND BIOSOCIAL MODELS: ANALYSIS OF PUBLICATIONS

The article is devoted to the issue of attention and its disorders in the context of neuropsychological and biosocial models in the aspect of analysis of publications. The relevance of the research topic is due to the fact that nowadays quite a lot of attention is paid to such problems, which is a common phenomenon. All this led to the appearance of significant research on this issue.

The work of the scientist M. Saif is studied. His article "Clinical effectiveness of neurofeedback protocols in the treatment of attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD): a systematic review" was analyzed. Its biosocial and neuropsychological model is considered. The influence of self-regulation on improving attention was determined.

The work of scientist M. Fedorenko "Psychodiagnosis and psychocorrection of hyperactivity syndrome in preschool children with mental retardation" is described. Its biosocial model is described. Her statement that the presence of alcoholism in the child's parents, mental disorders in the parents, and the presence of a criminal environment are the factors of attention disorders.

The characteristic work of V. Levchenko "Social and psychological principles of reducing manifestations of hyperdynamic syndrome in school-age children." It was determined that the main factors in improving attention are the child's acquisition of new emotional experience, the formation of self-control skills, and a decrease in motor activity.

Attention is drawn to the work of B. Tkach "Neuropsychological approach to understanding attention deficit hyperactivity disorder: etiology, diagnosis, correction." His attitude to the neuropsychological model is considered. According to the researcher, attention disorders are manifested in a hereditary aspect by the fact that a person's relatives may have problems with attention and discipline, problems with academic performance.

Researcher O. Yatskiv supports the neuropsychological model, which is demonstrated in the work "Neuropsychological approach in the activities of a practical psychologist of a preschool educational institution." According to her, attention is formed as a result of the organization of brain processes in the psyche, which take place in the brain from the stem to the subcortical formations. As a result, if the substrate is immature, attention will be at a low level.

Key words: biosocial model, neuropsychological model, approach, attention disorder, attention.